

příklady jasné, má naše přechýlování přece jen cosi do sebe. Rozhodně je jako rozlišovací a identifikační prvek výraznější a srozumitelnější. Navzdory americkým a evropským úředníkům.

Tlaku doby se však ani v tomto směru nedá ubránit. A tak už i do české matriky zapíše úřednice ženské příjmení v mužském tvaru. Nevěříte? Ve Zlatých stránkách Královéhradeckého kraje pro rok 2008/2009 najdete me například následující jména: *Brown Ivana, Boler Eva, Avigail Beroultová, Ivana, Bransent Natalia, Bechtold Petra, Eggers Martina, Ruppert Karolina, Bartolotti Markéta, Ene Zdenka* a podobně.

Už 16. dubna 2004 totiž nabyl účinnosti zákon č. 165/2004 Sb., který nově nabízí cizinkám či manželkám cizinců možnost volby různé formy zápisu příjmení do matriky. Základním pravidlem i nadále ale zůstává, že příjmení žen tvoří především v souladu s pravidly české mluvnice, přičemž není vůbec rozhodující, zda jde o zápis příjmení narozeného dítěte ženského pohlaví, nebo zda jde o zápis příjmení v souvislosti s uzavíráním sňatku. A v § 69 zmíněného zákona o matrikách se připouští možnost zápisu příjmení žen v mužském tvaru, jde-li jednak o cizinku, nebo občanku České republiky, která má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, dále také jde-li o občanku České republiky, jejíž manžel je cizinec, za třetí pak, jedná-li se o občanku, která je jiné než české národnosti.

Zvolená forma příjmení se poté uvede v matričním dokladu a žena je od té doby nejen oprávněna, ale dokonce i povinna, příjmení v mužském tvaru v jakémkoli úředním styku užívat. Tato pravidla platí také při zápisu narození dítěte, kdy lze na základě rodičovské žádosti uvést příjmení dítěte ženského pohlaví v mužském tvaru.

Jistou raritou je v současném českém prostředí kombinace obou forem zápisu ženských příjmení. Jestliže si i dříve uváděly některé ženy dvě příjmení, tzn. že na prvním místě bylo příjmení získané provdáním a vytvořené přechýlením od manželova jména a na druhém místě bylo původní dívčí příjmení nositelky, například *Marie Pospíšilová-Scová, Otylie Sklenářová-Malá, Růžena Pokorná-Purkyňová*, dnes se setkáme s kombinací mužské formy prvního příjmení a ženskou formou příjmení druhého, například *Petra Štekl Folkýnová, Monika Günther-Víchová, Petra Eliáš-Voláková*.

Na téma, jak uvádět příjmení žen v matričních knihách a matričních dokladech, se vedou mnohaleté spory a diskuze na všech možných frontách ve všech prostředích. Uvedenou novelou zákona o matrikách byl však učiněn určitý kompromis, kdy možnosti uvedení svého příjmení v mužském

tvaru využijí hlavně ženy žijící v zahraničí, kterým právě tam forma příjmení v přechýleném tvaru dosud působila obtíže.

Svíčková s pěti a jedno plzeňské

„To jsem nikdy neslyšela,“ zakroutila nevěřičně hlavou paní Alena, „s tím jsem se nikdy nesetkala, ani mi o tom nikdo nikdy neřekl.“

František se maličko nedůvěřivě pousmál. „To víte, paní Alenko, že i vy jste se to ve škole učila, jenže jste to už pozapomněla, není se co divit, prostim vás, taková drobnost.“

Paní Alena se ovšem jen tak nedala. I doma měla vždycky pravdu, natož v kanceláři. „Ne a ne a ne.“

František pokrčil rameny, jemu to bylo celkem jedno, tím považoval debatu za skončenou. Sklonil se zas ke své práci.

Oč vlastně šlo?

Skutečně o nic důležitého. Paní Alena se Františka zeptala, podle jakých vzorů se sklouňují v češtině podstatná jména. František vysypal vzory z rukávu. Bláhově se domníval, že to tím skončilo. Kdepak, všechno bylo jinak. Paní Alena pokračovala: „A podle jakého vzoru se sklouňuje *házená*? Naše holka hraje házenou.“

František ji přerušil: „No přece podle vzoru *mladá*.“

„Pane inženýre, co je to za hloupost, jak se může podstatné jméno sklouňovat podle vzoru přídatných jmen? Kdo to kdy slyšel?“

„Myslíte, paní Alenko? A co svičková? Teda tu si dám dnes k obědu, mám na ni velkou chuť, takže pěkně po česku s pěti, no a k tomu plzeňské! Kdybyste věděla, jak se už na ten oběd těším.“

Paní Alena zalapala po dechu. Tak svičková s pěti? A plzeňské! Bylo evidentní, že se František snaží odvést její pozornost k něčemu naprosto jinému. Bohužel, nepovedlo se. A tak musel František s barvou ven.

Házená, košíková, kovaná, svičková, roštěná, plzeňské, šampaňské, ale i čtrnáš šutrem (čili černá káva s rumem, jak čtáme v Kischově reportáži o vorarách), dokladů pro objasnování měl z naší každodenní komunikace víc než dost. Jeho výklad se samozřejmě týkal zpodstatněných přídatných jmen.

Co to je?

Užití přídavného jména místo jména podstatného, např.: *nemocného hospitalizovali na interně*. Významem se sice takové slovo stává podstatným jménem a má samo o sobě stejné mluvnické významy jako jméno podstatné, tedy pád, číslo, rod, taky má ve větě stejnou platnost jako podstatné jméno (může být podmětem i předmětem, může být rozvíto shodným přívlastkem), ale z mluvnického hlediska si podržela taková slova skloňování přídavných jmen: *bázená* (bez *bázené*) se skloňuje jako *mladá* (bez *mladé*), podobně *vrchní* (bez *vrchního*) jako *jarní* (bez *jarního*), *spropitné* (jako *mladý*), *vrchní* (jako *mladý*) a tak dále. Zpodstatnělá přídavná jména vznikla zpravidla vypuštěním podstatného jména z původního slovního spojení *plzeňské pivo > plzeňské, vrchní číšník > vrchní, svičková pečeně > svičková, drobné peníze > drobné, šampaňské víno > šampaňské*.

Zpodstatňování má různé stupně. Některá slova jsou už tak ustálená, že si k nim podstatná jména vlastně ani nedoplňujeme, například: *hostinský, bytná, vstoupné, spropitné, nemocný, mrtvý*. Některých zpodstatněných přídavných jmen zase užíváme podle situace souběžně s plnými souslovími, z nichž vlastně vznikla: *plzeňské a plzeňské pivo, vepřová a vepřová pečeně, hovězí a hovězí maso* (o souslovích víme, že mívají ráz knižnější či odbornější). Ale některá zpodstatnělá přídavná jména se užívají jen v určitých spojeních, tak třeba v běžném hovoru (*vo obecné sedávali vedle sebe – po vyso- ké se vezmeme*), v jistém prostředí: *naše staniční* (v nemocnici), *vrchní* (v restauraci nebo mezi sestrami v nemocnici), *slučná pokladní* (v obchodě), *pan účetní* (v bance), v příslovích a ustálených frazeologických obrazech (*syř hladověmu nevěří – bloupy všechno koupí – toho zlého nejmenuj*), eventuelně v dalších určitých spojeních: *dostat se do úzkých – se zlou se potázat – zpřev- jínou – platit hotovými – přijít s veselou – tnuť do živého* a tak dále. A podob- ně je tomu i s některými zájmeny a číslovkami, které stojí na rozhraní přídavných jmen a zájmen nebo číslovek: *ten máj si to vůbec neuměl představit – dát si ještě jednu – vedla si stále svou*.

Kděpak, už nevedla. Alespoň ne v tomhle případě. Asi se paní Alena trochu styděla, že na Františka vyjela na začátku tak zhurta, možná si pře- ce jen vzpomněla, že už tohle přece jen někdy slyšela. Nakonec to dopadlo dobře, skončilo to bez problémů. Šli spolu na oběd.

„Pane vrchní, pro dámu jednu roštěnou a dvě deci červeného, mně při- neste svičkovou s pěti. A navrch plzeňské.“

Nebýt toho oběda, nikdy by paní Alena nevěřila, kolik zpodstatněných přídavných jmen ji obklopuje.

Co vznikne z konkurence dvou druhů přídavných jmen?

„Tak se na to podívej,“ pravila onehdy Františkova manželka a postavila před něj tužící pěnu na vlasy, kterou si přinesla z obchodu.

„Co má být? O kolik zdražili tu tvou oblíbenou kosmetiku?“

„Ale ne. Koukni se na to přídavné jméno. Mně se to nelíbí. Tužící pěna. To určitě není správné.“

František se usmál. Protože je však člověk vnímavý, měl z manželčina postřehu radost a při odpolední procházce se u nás zastavili, aby mi před- nesli celou věc k posouzení.

Paní Irena měla pravdu, když zpochybnila použité přídavné jméno „tuží- cí“. Navíc na druhé straně těžce tuby použil výrobce, který si pravděpodobně nebyl jistý správným tvarem přídavného jména, sice dvakrát totéž přídavné jméno, ale s krátkým *-i-* (*tužící pěna na vlasy se středně tužícím účínkem*).

„No právě,“ zdůrazňovala paní Irena, „to je jako kdyby žák ve škole na- psal tvrdě y s tečkou.“

Bohužel, bylo to tak. Autor či výrobce opravdu nevěděl, jak má správně tvar tohoto přídavného jména napsat, takže se pokusil z problému vyklouz- nout primitivním zákovským trikem. At si každý vybere!

A přitom stačilo tak málo. Porovnávejte s námi: *tužící–tužící, čistící–čís- tící, balící–balící, kropicí–kropicí, pečící–pečící*. Na prvním místě jsme v těchto dvojicích vždy uvedli přídavná jména účelová, tedy ta s krátkým *-i-* (*tužící, čistící, balící, kropicí, pečící*). To jsou taková přídavná jména, která pojmeno- vávají vlastnost, vyplývající ze schopnosti k provedení děje, a tvoří se po- mocí přípony *-cí* z minulého kmene nedokonavých sloves (*tužil, čistil, balil, kropil*). A protože se v těchto slovesných tvarech objevuje krátké *-i-*, zůsta- ne totéž krátké *-i-* rovněž ve tvaru účelového přídavného jména.

Chceme-li však ve svém projevu vyjádřit aktuální vykonávání děje (ni- koli tedy vlastnost), použijeme přídavné jméno processální, které vytváříme koncovkou *-í* z ženského tvaru přítomného přechodníku (*čistící–čistící, kro- picí–kropicí, balící–balící*), v němž se vyskytuje *-í-* dlouhé. Tedy: atlet, který teď běží na závodní dráze, je *běžící atlet*, závodníci, kteří mezi sebou soupeří o prvenství, jsou *soupeřící závodníci* atd. *Tužící pěna* by pak podle toho mu- sela zrovna nyní tužit ženy vlasy, stejně jako *čistící pleťové mléko* by právě teď muselo čistit její pleť. Protože ale zrovna v tomto okamžiku tak neciní,

děj se tedy nekoná a pěna i pleťové mléko klidně stojí na polici v koupelně, nepoužijeme ve svém projevu procesuální přídavné jméno s dlouhlým *-í*, nýbrž přídavné jméno účelové s krátkým *-í*: *ústíací, tužící*.

Shrňme si to: chceme-li pojmenovat vlastnost, je správné užít účelového přídavného jména (*balící papír*), chceme-li obrátit pozornost k aktuálnímu ději, použijeme přídavné jméno procesuální (*běžící atlet*).

Použijeme-li však obě konkurenční přídavná jména v jedné větě, nevinně sice, jestli to bude někomu připadat vtipné, ale rozhodně to nebude stylisticky obratné. Porovnejte sami: *kropící auto kropící silnici – prodavačka bulhár do balícího papíru*. Ba i ta *tužící* (nikoli tedy *tužící*) *pěna se středně tužícím účinkem*. Rekl byste to nebo napsali? Vidíte, že ne?

Tak vidíte. A inspiraci pro dnešní jazykový koutek byla taková drobnost z koupelny. Jak jste slyšeli, je dobré všimnout si i takových maličkostí kolem sebe.

Zájmena aktuálně

Svého času jsme se možná někteří pozastavili nad aktuální informací, kterou přinesly Novinky.cz: „*Pokud bude nyní uznání Kosova na vládu, nepodpoří jej*.“

Proč nás takhle věta zaujala z jazykového hlediska?

„Že by tam byla nějaká chyba?“ zeptal se Františkův mladý kolega, kterého jazykové záležitosti dosud nijak zvlášť nezajímaly. Vždycky tvrdil, že mluví tak, jak mu „zobák narost“, jak se lidově říká. Teď se vlastně chtěl jen zapojit do diskuse.

„Ano, je tam chyba. Autor zprávy totiž použil nesprávný tvar osobního zájmena. Místo náležitého tvaru *je* napsal *jej*“, vysvětlil Honzovi František. „Prosím vás, copak to má nějaký význam? O jedno písmenko víc nebo méně. Vždyť je to jedno.“

„Kdepak, Honzo, není. A už vůbec to není problém jednoho písmena. Špatný mluvnický tvar v našem vyjadřování může způsobit obsahové komplikace.“

„Ale jděte,“ kroutil nevěřicně hlavou Honza, „tak to mi vysvětlíte.“

Zajímá vás, jak to František Honzovi vysvětlil?

Zájmena jsou, jak si pamatujeme ze školy, slova, která nepojmenovávají přímou osobu, zvířata, věci a jejich vlastnosti, nýbrž je jen naznačují, zdůrazňují je nebo třeba na ně ukazují, a to podle situace a kontextu. Proto jim říkáme „zájmena“, protože je používáme v komunikaci místo jmen, čili je užíváme „za jména“. Nahradíme-li ve svém projevu podstatné nebo přídavné jméno zájmenem, což děláme velmi často a hlavně v mluvené komunikaci, musí na sebe zájmeno přijmout také náklad stejných mluvnických významů, jaký by jinak neslo náležité jméno, které bychom na tom místě normálně použili. Nebo musí být jeho mluvnické významy ve shodě s gramatickými kategoriemi jména, k němuž v jiné větě odkazuje nebo na ně ukazuje. V uvedeně větě se právě jedná o výraz *jej*. Pro porozumění výpovědi *Pokud bude nyní uznání Kosova na vládu, nepodpoří jej* bude pro naše vnímání samozřejmě nejdůležitější sloveso *nepodpoří*. Ptáme-li se dál kdo?, abychom porozuměli obsahu věty, je jasné, že *vláda*. Pro pochopení smyslu celé výpovědi to však nestačí. Koho nebo co *vláda nepodpoří*? Odpověď je z kontextu zřejmá: *vláda nepodpoří uznání Kosova*. Výraz *uznání*, který je v této větě důležitým komponentem k porozumění smyslu celé výpovědi, je podstatné jméno středního rodu. Nahradíme-li ale tento výraz zájmenem, jako je tomu v druhé větě, jak jsme slyšeli a čtli, musí mít použité zájmeno stejné gramatické významy, jako by mělo původní podstatné jméno *uznání*, na něž zájmeno odkazuje. Ve větě *vláda nepodpoří uznání* je tvar slova *uznání* určen významem 4. pádu jednotného čísla středního rodu. Zájmeno *ono*, které místo slova *uznání*, abychom ve dvou větách za sebou neuvítali stejný výraz, použijeme, a to protože označujeme skutečnost známou ze situace, musí tudíž mít stejné mluvnické významy. Zájmeno *ono* pak skloňujeme takto: *ono (uznání) – bez něho (bez uznání) – k němu (k uznání) – v něm (v uznání) – o něm (o uznání) – s ním (s uznáním)*.

„Tak co, Honzo, je to jasné? Tvar *jej* se v tomto skloňování nevyskytuje. Takže byl skutečně užít chybně.“

„No dobře, beru“, nechtěl se dát Honza, „jak je ale možné, že se v té zprávě objevil, když i já teda už chápu, že je to špatně.“

A František na to: „I na tuhle otázku je jednoduchá odpověď. Redaktor sice použil 4. pád, jak vyžaduje vazba slovesa *nepodpoří*, ale popletl si rody dvou blízkých zájmen a místo tvaru čtvrtého pádu od zájmena středního rodu *ono* použil čtvrtý pád zájmena mužského rodu *on*. Ten skutečně zní: *jej*. Čili: *nepodpořit někoho, nějakého člověka – nepodpořit jej*. Tady by to bylo správně. Jenže podstatné jméno *uznání* je středního rodu, to znamená *nepodpořit je (ono), to uznání*.“

„No jasně,“ chtěl trumfovat Honza, „to se ale pak nemůžeme domluvit.“
„Samozřejmě.“

„To je stejné, jako kdybych já pozval večer na rande nějakou slečnu,“ zabrousil Honza do své oblíbené tematiky, „a místo ní se objevil její otec. To by byl mazec. Copak to jde?“
Nejde.

Vtip je ale mimochodem nejen v tom, že někdy málo přemýšlíme o tom, co říkáme nebo píšeme, nýbrž i v tom, že si někdy i s takovými velmi frekventovanými slovy vlastně nevíme rady. Neptejte se mě proč.

Ale je to škoda. Naše. Protože pak se s partnerem v komunikaci nemůžeme domluvit. Já o koze, on o voze, říkávali už naši předkové.

A je tomu tak i dnes. Budme tedy obezřetnější na své vyjadřování, na to, co chceme tomu druhému sdělit. Přemýšleme o jazyce.

Ke konkurenci přivlastňovacích zájmen *můj* a *svůj* v češtině

„Jak už jsem uvedl v *můj* žádosti...,“ na tomhle místě se přítel František trochu zasmušil a žadatele opravil: „*ve své žádosti*“.

„Ne,“ muž se kategoricky ohradil, „to nebylo ve vaší žádosti, ale v *můj*, rozumíte, v *můj* žádosti. Rozuměl jste?“

František rozuměl. František je chápavý. V tomhle bodě by se ale stejně nedohodli. *Můj* přítel debatu raději ukončil.

To je totiž tak. Ve škole jsme se sice učili, že přivlastňujeme-li podmětu věty, používáme zásadně zvrtné zájmeno *svůj* (František měl tedy pravdu, když přestylizoval žadatelovu větu na vyjádření „*ve své žádosti*“). V současné běžné každodenní komunikaci se však působnost tohoto pravidla jaksi hodně oslabuje. Je to možná dáno trochu i historicky, protože tohle pravidlo se ani v minulosti v českém hovoru příliš nedodržovalo, dnes proti němu působí ještě jiné komunikační tendence. Napočítali jsme čtyři: chce-li například mluvčí podtrhnout a zdůraznit své vlastnictví nějaké věci (*je to moje žádost!*), o níž hovoří, nebo chce vyjádřit svůj mimořádný zájem o takovou věc, eventuelně svůj citový vztah k ní (*mou ženu jsem tam ani nezahlédl*) apod. Zájmeno *můj* vyhrává boj s konkurenčním přivlastňovacím

zájmenem *svůj*, protože je důraznější a subjektivnější, zkrátka je emočně silnější.

Další tendencí, která rovněž nepůsobí ve prospěch užívání zájmena *svůj*, je zdvořilostní užívání přivlastňovacího zájmena druhé osoby množného čísla v nejrůznějších pokynech a instrukcích (*přeneste Vás rozkošný byacín!*, samozřejmě i v novinových rozhovorech).

A třetí tendencí je výzvové, apelativní využití zájmena druhé osoby v reklamních sloganech a výbidnutích (*Vezměte Vás osud do vlastních rukou!*).

Zajímá vás, odkud se tyto tendence v našich projevech vzaly? Nejspíš z běžné komunikace, z živého rozhovoru, kdy příliš nedbáme na minuciózní vyjadřování nacionálních vztahů v obsahu výpovědi, velmi často ve vzrušené debatě, chcete-li odborně, v diskurzu.

No a za čtvrté by to mohlo být rovněž módním vlivem angličtiny, která zvrtné zájmeno nemá, a tudíž zájmeno *Vás* se v češtině objevuje jako překlad anglického *your*.

Co z toho všeho tedy vyplývá? Na začátku dnešního jazykového koutku zmiňované pravidlo o přednostním užívání přivlastňovacího zájmena *svůj, svůj, své*, přivlastňujeme-li podmětů pronášené věty, platí i nadále, a to hlavně v neutrálních oznamovacích větách, ale ve větách subjektivně zabarvených a ve větách zdvořilostních a apelativních potlačují uvedené diskurzivní tendence původní gramatické pravidlo a poskytují tak mluvcům i jinou možnost vyjádření.

O tvarech přivlastňovacích zájmen v naší komunikaci

Dostali jsme se nedávno s kamarádem Františkem v naší hospodě při placení zničehonic do sporu. Jako řádní a dlouholetí kamarádi míváme vždy na úterce sudý počet čárek za zkonsumované sklenice piva. Ale ten den, o kterém vám povídám, se něco dělo, asi se objevily skvrny na Slunci nebo byla na spadnutí nějaká jiná podobná katastrofa, protože počet čárek byl kupodivu lichý. Jak je to možné? Čí by bylo to liché pivo?

Tvrdil jsem, že je mé, František oponoval: „Ne, to bylo moje pivo.“ Celá ta záležitost nestála z obsahového hlediska ani za řeč, pivo sem, pivo tam,

muzikanti hraje... Ale jazykově se dnes u těch dvou konkurenčních žánrů jmenných tvarů zastavme. Bylo to pivo *moje* nebo *mé*?

V naší řeči stály vlastně proti sobě dva tvary: jeden delší (*moje*) a jeden kratší (*mé*). Kratší podobě se někdy rovněž říká „stažený tvar“, delší je pak prostě analogicky nazýván „nestažený tvar“. Máme-li však v jazyce (stejně jako v životě) dvě možnosti, dvě možné podoby, ihned se vynoří všetečná otázka: Která podoba je správná? Budte klidní, v tomto případě obě. Ano, je to skutečně tak. Obě zájmenné podoby jsou tentokrát náležité, tudíž možné.

To je totiž tak. Ve středním rodě (*pivo*) a v rodě ženském (např. *minerálka*) jsou v prvním a čtvrtém pádě jednotného i množného čísla správné obě podoby: *moje pivo* i *mé pivo*, *moje minerálka* i *má minerálka*. Fakt. U tvarů mužského rodu to jen trochu komplikuje ještě životnost. Říkáme *mí přítel* i *mojí přítel*, ale rovněž *mé lesy* i *moje lesy*. Jinak je pravidlo o rovnocenném užívání obou tvarů stejné.

Ovšem v ostatních pádech – to znamená ve druhém, třetím, šestém a sedmém – jsou při skloňování podstatných jmen mužského a středního rodu jakékoli delší varianty zájmenných tvarů nespisovné. Jen v jednotném čísle podstatných jmen ženského rodu jsou delší tvary považovány za vhodné, což znamená, že je můžeme bez problémů užívat – tedy *bez mé minerálky* i *bez méj minerálky*, *k mé lásce* i *k méj lásce*, *o mé dřevo* stejně jako *o méj dřevo*, podobně *mou vášní* i *mojí vášní*. A jak z toho všeho vlastně ven? Jak lze rozmotat ten malý gordický uzel? Jednoduše. Pomocí stylistiky.

Dřívější kodifikační stylistické a mluvnické příručky považovaly delší nestažené tvary přivlastňovacích zájmen za nespisovné, zatímco dnes považujeme tyto tvary, jak už jsme před chvílí řekli, u ženského rodu za vhodné – ba dokonce se už takto dlouho objevují i v psaných projevech, zejména publicistických. Zato v mužském a středním rodě jsou delší tvary přivlastňovacích zájmen správné jen v prvním a čtvrtém pádě jednotného i množného čísla. V ostatních pádech jsou skutečně nespisovné. Ale stejně: variantní kratší tvary jsou častěji (možná je to i vlivem tradice) považovány za stylově vyšší než tvary delší. Chcete-li se tedy vyjádřit stylisticky lépe, raději použijte ve svém projevu kratší tvar přivlastňovacího zájmena.

A stejně je tomu i s užíváním kratších a delších tvarů přivlastňovacích zájmen *tvůj*, *tvá*, *tvé* a *svůj*, *svá*, *své*. Tak a máme to.

Je moc dobře, že teď už máme s Františkem v otázkách užívání kratších a delších tvarů přivlastňovacích zájmen jasno a můžeme si tedy bez jakýchkoliv jazykových problémů to *své/svoje* pivo v naší oblíbené hospůdce dát.

Jednou za čtyři roky všichni zjijeme olympiádou, k níž z jazykového hlediska patří především číslovky, které jako jediný slovní druh vyjadřují kromě jiného různé kvantitativní údaje například o brankách, bodech, sekundách.

S pojmenovací funkcí číslovek (čili s jejich kvantovostí, ať už počítanou nebo nepočítanou) nemáme v češtině obvykle problémy, protože tahle funkce číslovek je jasná, jednoduchá a přehledná. Potíže ale mohou nastat (a nastávají) při jejich skloňování, a to zejména při skloňování číslovek složených, za druhé pak při skloňování spojení číselného výrazu s počítaným předmětem.

Se skloňováním číslovek se to má v současné češtině takto:

- 1) číslovky *jedén*, *jedna*, *jedno* skloňujeme jako ukazovací zájmena *ten*, *ta*, *to*, tedy podle rodového principu (*jedén muž*, *jedna dívka*, *jedno pivo*). Pokud ale užijeme tvary v množném čísle (*jedni*, *jedny*, *jedna*), nevímáme je už jako číslovky, nýbrž jako neurčitá zájmena (*jedni jako druhzí – jedny jako druhé – jedna jako druhá – byly tu sice ještě jedny šroubky, ale ty už jsou taky pryč*),
- 2) číslovky *dva*, *dvě*, *oba*, *obě* skloňujeme podle starého duálního čili dvojnásobného skloňování, což znamená, že v sedmém pádě je náležitá koncovka *-ama* (*dva muži – se dvěma muži, dvě ženy – se dvěma ženami, oba sportovci – s oběma sportovci, obě závodnice – s oběma závodnicemi*). Koncovka *-ama* je v sedmém pádě u těchto číslovek skutečně náležitá, zatímco u jiných číslovek a podstatných jmen je nespisovná – neříkáme tedy: *s kamarádama, s kapelama, s autama*, ale jen spisovně *s kamarády, s kapelami, s auty*. I u číslovek *dva*, *dvě*, *oba*, *obě* je zčásti uplatněn rodový princip, jak jste si totiž možná v našich příkladech všimli, tvary *dva*, *oba* užíváme při vyjádření mužského rodu (*oba dva reprezentanti*), zatímco pro rod ženský a střední jsou vyhrazeny tvary *dvě*, *obě* (*obě dvě poslední olympiády*). Stejně zakončení na tvarotvornou příponu *-ama* mají ještě v sedmém pádě podstatná jména označující párové části lidského těla: *oči*, *uš*, *noby*, *ruce*, *ramena*, *kolena* – v sedmém pádě mají tedy tato podstatná jména tvary: *s očima*, *s ušima*, *s rukama*, *nobama*, *ramenama*, *kolenama*. Tvary na *-ma* v sedmém pádě množného čísla pak mají i zdobněliny všech těchto slov: *očkama ručkama*, *ručičkama*, *nožič-*

kama, kolínkama, ramínkama. Ale to vždy jen tenkrát, že se skutečně jedná o označení párových částí lidského těla. V jiných případech tohle pravidlo neplatí! Tak správně skloňujeme: *pytlácká oka – s pytláckými oky* (jako *s městy*), a podobně i *s rozpálenými uchy na brnci*, rovněž *mnou nobami od stolu* (stejně jako *ženami*), *za rameny jeřábů*, *mezi koleny kouřového* (obojí podle vzoru *město*: jako bychom řekli *s městy*, *za městy*, *mezi městy*). Shodují-li se s dvojnými tvary těchto jmen v sedmém pádě (zakončenými na *-ma*) přídatná jména, zájmena a číslovky, přejímají i tato slova shodou dvojných tvarů. Tedy: *dřvala se na něho těma svýma pomněnkovýma očima*,

- 3) číslovky *tři*, *čtyři* se skloňují podle vzoru podstatných jmen ženského rodu *kost* – ale v sedmém pádě má číslovka tvar *třemi* (*mezi třemi závodnicemi* – *mezi třemi závodníky*) a číslovka *čtyři* v druhém pádě tvar *čtyř* (*bez čtyř bodů*),
- 4) ostatní základní číslovky *pět* až *devětadevadesát* mají jen dva tvary: v prvním a čtvrtém pádu tvar *pět*, v ostatních pádech tvar *pěti*,
- 5) číslovka *tisíc* má tvary jako *stroj* (*s tisíci drobnými zrníčky pouštního písku*), ale ve spojení s číslovkou je tvar této číslovky ve druhém pádě množného čísla bez koncovky (*bez dvou tisíc*, *bez deseti tisíc*),
- 6) číslovky *milion*, *bilion*, *trilion*, *kvadrilion* se skloňují jako *hrad*, číslovka *miliarda* jako *žena*,
- 7) číslovka *sto* se skloňuje jako *město*, v druhém pádě množného čísla je tudíž tvar *set* (*bez několika set*), jen po číslovce *dvě* je starý tvar *stě* (*dvěstě*), ale dnes už i v hovorové češtině často slyšíme *sta* (*dvě sta*),
- 8) řadové číslovky a číslovky násobné či druhotné, které mají formu přídatných jmen, se skloňují jako přídatná jména podle vzoru *mladý*, *mladá*, *mladé* či *jarní*,
- 9) neurčité číslovky *několik*, *kolik*, *tolik*, *mnoho*, *málo* mají jen dva tvary: v prvním a čtvrtém pádě *mnoho*, *tolik*, *málo*, v ostatních pádech tvar *několika*, *mnoha*,
- 10) u složených číslovek např. *tisíc devět set dvaacet pět* se skloňuje buď jen poslední člen (*do tisíc devět set dvaacet pěti*) nebo naopak všechny členy (*bez tisíce devíti set dvaaceti pěti*).

A konečně si ještě řekněme něco o tom, jak skloňujeme spojení číslovky se jménem počítaného předmětu. Takové spojení můžeme totiž skloňovat několika způsoby:

- 1) číslovka se skloňuje a skloňuje se i počítaný předmět (*o stu/sto tisíců návštěvnících*),
- 2) číslovka se skloňuje, ale počítaný předmět je v druhém pádě (*ke stu/sto tisíc korun*),
- 3) číslovka se nesklonňuje, skloňuje se jen počítaný předmět (*o sto tisíc diváků*).

Existují v češtině nesklonná slova?

V pořadu Soubor hitů na ČT 1 vystupovala hudební skupina *Patrola Šlapeto*. Ve svých připomínkách k jejích písních se dva z porotců natolik zamotali do tvaroslovné problematiky pojmenování této hudební skupiny, že to nakonec vzdali, protože nebyli schopni název skupiny *Patrola Šlapeto* správně česky skloňovat. A korunu tomu všemu nasadil moderátor pořadu, který problém se skloňováním dvouslovného názvu hudební skupiny uzavřel slovy, že pojmenování skupiny *Patrola Šlapeto* je nesklonné stejně jako *metro* a *žervé*.

„Ale slovo *metro* se přece v češtině skloňuje,“ řekla paní Irena svému muži Františkovi, mému příteli, který mě o moderátorově omylu informoval. Paní Irena ihned uváděla konkrétní příklady ohebnosti slova *metro*: „V Praze by doprava bez metra (2. pád) *zkolabovala* – *metrem* (7. pád) *se dá v Praze dojet téměř všude a tak dále*.“ Paní Irena měla samozřejmě pravdu. Slovo *metro* jako podstatné jméno středního rodu, které je zakončeno na samohlásku *-o*, se v češtině naprosto pravidelně skloňuje podle vzoru *město*, zatímco nesklonné je v ruštině.

A *žervé*? Tohle slovo je v češtině skutečně nesklonné, protože na dlouhou samohlásku *-é* není v našem jazyce zakončen žádný skloňovací vzor středního rodu, takže je ani nemáme podle čeho skloňovat.

Opravdu existují v češtině slova, která se nesklonují?

Ano, existují. Jsou to však vždy jen přejatá slova, která bývají nejčastěji středního rodu (*defilé*, *klisá*, *kombiné*, *komuniké*), ale mohou být i rodu mužského (*kakadu*, *zebu*, *buklé*, *penny*, *aťasé*, *chargé d'affaires* [šaržé dafer]) nebo ženského (*brandý*, *zoo*, *rallye* [relí], *revue* [revý], *jury* [žiry], *lady* [lejdy]).

Mluvnický systém češtiny tlačí někdy i na tato nesklopná podstatná jména tak silně, že jejich nesklopnost nebývá už někdy zcela úplná. Je to vidět například u podstatných jmen zakončených na -e nebo na -i, u nichž bývá často sedmý pád zakončen jako u vzoru *stavení* na -m, např. *finále s finálem*, *cyankáli* – s *cyankálím*. Ale je zde mnoho kolísání, protože slova, kterých se třeba i vlivem módy nebo společenských a politických změn v současnosti užívá víc než dříve, mají tendenci být alespoň v některých případech ohýbána podle českého způsobu.

V mluveném jazyce se ale vyskytují i nesklopná přídavná jména. Jsou to zase přejatá slova, jako např. *khaki* košile, *extra* host, *blond* přeliv, *být kaput*. Výrazy *khaki*, *blond*, *extra*, *kaput* a další ale nepovažujeme za výrazy spisovné, tolerujeme je jenom v mluveném jazyce, v písemném projevu je raději nahrazujeme odvozenými přídavnými jmény nebo jinými výrazy (místo *být kaput* napíšeme raději *být zničený*).

Vrátíme se ale znovu na začátek našeho dnešního jazykového koutku – ke skloňování názvu hudební skupiny *Patrola Šlapeto*. Pojmenování se skládá ze dvou grafických slov – první slovo *Patrola* je podstatné jméno ženského rodu, které je základním členem celého pojmenování, a skloňuje se na základě zakončení souhláskou -a podle vzoru *žena*. K tomuto výrazu je jako neshodný přívlastek přidán výraz *Šlapeto*, který vznikl univerbizací z větného vyjádření „to *šlapě* nebo *šlapě (nám) to*“ či podobného pochvalného obrazného vyjádření. Vzniklý výraz *Šlapeto* vnímáme z onomaziologického hlediska jako podstatné jméno, které bychom jako samostatné slovo mohli skloňovat podle vzoru *město*. Z těchto dvou podstatných jmen vznikla vlastně větná dvojice složená z podstatného jména a postponovaného neshodného přívlastku. Ten je zajímavý ještě i tím, že si stále zachovává i v mluveném projevu podobu prvního pádu (proto jej nazýváme „nominativem jmenovacím“), i když se jím rozvíjené podstatné jméno skloňuje. Tedy: *hrála tam Patrola Šlapeto* – bez *Patroly Šlapeto to vůbec nebylo ono* – *přidali se k Patrolě Šlapeto* – *teprve s Patrolou Šlapeto se rozproudila ta správná záhava*.

Kdyby ovšem kapela používala jen svůj dřívější jednoslovný název *Šlapeto*, skloňovalo by se její pojmenování podle vzoru *město*: *bez Šlapeta* – *se Šlapetem*.

A tady byl pravděpodobně komunikační zádrhel v televizním pořadu. Konkurence mezi starším jednoslovným názvem a novějším dvouslovným pojmenováním se projevila právě při skloňování – původní jednoslovné pojmenování se skloňovalo, tentýž výraz *Šlapeto* v poopraveném dvouslovném

pojmenování se v pozici neshodného přívlastku jako jmenovací nominativ klonovat už nemohl.

V žádném případě však nelze ztotožňovat nesklopná podstatná jména s nominativem jmenovacím.

No a právě tohle televizní porotci neposoudili správně.

Chtě nechtě – dnes to budou přechodníky

V internetové zprávě z 10. března 2008 jsme se mohli dočíst o ojedinelé pátrací akci australských policistů. Vyburcovala je k ní žena, která na počátku března nenašla doma své rodiče. V domě se ale nic neztratilo, nic nebylo zničeno ani poškozeno. Záhadné bylo jen to, že dům byl nezamčený a rodiče nikde.

Ovšem obsahová složka této zprávy nás zdaleka nepřiměla k tomu, abychom se zprávou zabývali v dnešním jazykovém koutku. Zaujala nás formální stránka sdělení, přesněji řečeno věta *Hledalo je* (tj. oba ztracené rodiče) *celé město, oni si nicnetušíc užívali klidu na pláži*. A v ní zejména tvar *nicnetušíc*. Ptáte se – proč? Ze tří důvodů. Jednak proto, že jej autor zprávy napsal jako jedno slovo, což je přece jen poněkud neobvyklé, za druhé proto, že v publicistickém stylu je oproti očekávání užit přechodníkový tvar, který bychom spíše hledali ve stylu uměleckém nebo ve vyšším stylu odborném (vědeckém), za třetí pak proto, že užitý tvar přechodníku neodpovídá náležitěmu tvaru množného čísla podmětu ve větě.

„To je skoro dost indicií na jeden takový tvar,“ míní František. „Možná by však stálo zato vysvětlit, jak to s těmi přechodníky dneska vlastně je. Já sám si s nimi příliš nevím rady, tak je raději nepoužívám. A mohou se vůbec ještě užívat?“

„Dobrá, zkusím to,“ přijal jsem Františkovu nabídku.

Přechodníky slouží ke kondenzaci sdělení, tedy k jejímu zhuštění. V dnešní uspěchané době jsou docela dobrými jazykovými prostředky. Do mluvené řeči a do novin se ale zase tak moc nehodí, protože mají knižní až archaický charakter. Využíváme je především ve stylu uměleckém a ve styly vědeckém. Ukažme si to na literárním příkladu z devatenáctého století. Porovnejte dvě vyjádření (první je naše úprava, druhý příklad je z románu z venkovského prostředí):

Když Bárta prodával louku, plakal, protože věděl, že bude muset prodat i krávu.

Prodávaje louku, Bárta plakal, protože věděl, že bude muset prodat i krávu.

Z obou souvětí se dovídáme úplně stejné informace, ale v prvním případě jsme k tomu potřebovali souvětí o čtyřech větech, ve druhém případě byla úvodní věta nahrazena jen polovětnou vazbou, tedy přechodníkovou vazbou, takže nám ke stejnému vyjádření stačily věty jen tři, a to i při zachování obsahu souvětí. Opravdu tedy přechodník, jak jsme si ukázali, kondenzuje formu sdělení.

Většinu přechodníkových vazeb pak v souvětí oddělujeme obvykle čárkami, jimiž naznačujeme, že je v textu přítomen zvláštní syntaktický prostředek, který není běžnou větou.

Přechodníky vyjadřují z gramatických slovesných významů číslo (jednotné a množné), čas (přítomný, minulý a budoucí), slovesný rod (činný a trpný) a vid (dokonavý a nedokonavý). Ze jmenných gramatických významů vyjadřují jmenný rod (mužský, ženský a střední).

V češtině tvoříme dva přechodníky: přechodník přítomný a přechodník minulý. Přechodník přítomný vyjadřuje současnost s obsahem přísudku a tvoříme jej od přítomného kmene nedokonavých sloves (*nést, kupovat, vzít, zít, volat*). Přechodník přítomný tvoříme čtyřmi řadami morfů:

- 1) *-a, -ouc, -ouce* (*nesa, nesouc, nesouce*),
- 2) *-e/-ě, -íc, -íce* (*kupuje, kupujíc, kupující; trpě, trpíc, trpíce*),
- 3) *-eje, -ejíc, -ejíce* (*sážeje, sážejíc, sážejíce*),
- 4) *-aje, -ajíc, -ajíce* (*volaje, volajíc, volajíce*),

kteří používáme tak, že zakončení, která jsme uvedli jako první (*-a, -e/-ě, -eje, -ejice, -aje*) jsou pro mužský rod v čísle jednotném, zatímco zakončení na *-ouc, -íc, -ejíc, -ajíc* platí společně pro rod ženský a střední v jednotném čísle, morfy *-ouce, -íce, -ejíce, -ajíce* užíváme při tvorbě přítomných přechodníků ve všech rodech v množném čísle.

Tedy abychom to shrnuli a ukázali, jak můžeme správně vytvořit přechodníky: *muž nesa na rameni kládu ... žena nesouc v náručí spící dítě ... lovci vlekouce do tábora kusy uloveného mamuta ...*

Přechodník minulý vyjadřuje předčasnost před dějem přísudku a tvoříme jej od minulého kmene dokonavých sloves (například *sebrat, přinést*)

pomocí dvojných zakončení: *-v, -vši, -vše* (končí-li slovesný kmen na samohlásku): *sebrav, sebravši, sebravše*; končí-li však minulý slovesný kmen na souhlásku, tvoří se pro mužský rod přechodníkový tvar bez zakončení, pro ženský a střední rod má přechodník zakončení *-ši (přinesši)*, v množném čísle má pro všechny tři rody zakončení *-še (sebravše)*.

Správně tedy vytvoříme tvary minulého přechodníku takto: *zloděj sebrav ... žena přinesši ... rodiče přinesše obět pro své děti ...*

Pro vyjádření předčasnosti v budoucnosti slouží v knižním jazyce ještě formy vytvořené pomocí koncovek přechodníku přítomného, ale od sloves dokonavých: *Koupí si prý psa, aby byla, přijdouc domů, alespoň přivítána, jak se sluší a patří*. Je možno využít i přechodníku minulého, význam je pak ale odlišný, minulý děj totiž předchází před budoucím: *získavše půjčku, budou podnikat*.

Od některých sloves se někdy užívá jen jedné z forem přechodníku jako ustnulého tvaru (*chtě nechť, nehleď na to i nebledi na to, vyjma, počítaje v to i počítajíc v to*). Tyto přechodníky přestávají být vlastně neurčitými slovesnými tvary a přecházejí k jiným slovním druhům, nečastěji pak k příslovnicím.

Vrátíme-li se k našemu úvodnímu příkladu, je nám už jasné, že autor zprávy měl správně napsat *oni si, nic netušíce, užívali kládu na pláži*, že měl přechodníkovou vazbu oddělit z obou stran čárkami a obě slova napsat odděleně.

O rozkazovacím způsobu

Ředitel školy nevěřil svým očím. No tohle! Při obvyklé páteční odpolední obchůzce školních prostor četl na vývěsce studentský apel *Dorazte všichni!* Bylo to oznámení služákům o tom, že se koná tehdy a tehdy tam a tam třídní víkendová akce. Proti tomu pan ředitel celkem nic neměl. Jen ten rozkazovací způsob slovesa v poslední větě, která vyzývala studenty k hojnější účasti, jej přinejmenším překvapil, ne-li dorazil. Proč? Pokusíme se o vysvětlení.

Výjdeme od slovesného infinitivu dokonavého slovesa *dorazit*. Podle sa-mohlásky *-i-*, která stojí před infinitivní koncovkou *-t*, zařadíme v češtině

ně sloveso *dorazit* do čtvrté slovesné třídy, v níž si pak v konkurenci vzorní *proší-trpí-sází* vybereme jako náležitý vzor sloveso *proší*, podle něhož budeme následně tvořit další určité slovesné tvary. Tedy i tvar rozkazovacího způsobu. Ten vytvoříme nejjednodušěji a nejbezpečněji tak, že z tvaru třetí osoby množného čísla přítomného času odtrhneme koncovou samohláskovou nebo -í: *oni berou, oni nesou, oni kupují, oni prosí*. Odtržením koncové samohlásky dostaneme bez problémů tvar rozkazovacího způsobu: *ber!, ber!, nes!, neste!, kupuj!, kupuj!, pros!, pros!*. Při tvoření tvarů rozkazovacího způsobu může ale v češtině dojít k některým hláskovým změnám a proměnám. Tak například se může dlouhá samohláska v základu slova krátkit (*oni bláší – blás! blaste!*), u sloves typu *stát* se naopak zase může kmenová samohláska dloužit (*oni stojí – stáj! stájte!*), u sloves páte slovesné třídy typu *dělat* se od tvaru množného čísla přítomného času *oni dělají* tvoří tvar rozkazovacího způsobu *dělejí!, dělejte!*

Stojí-li po odtržení samohlásek -ou a -í na konci slovesného základu souhlásky -d-, -t-, -n- (*radit, šramotit, stínit*), je nutno tyto souhlásky kvůli snazší a lepší výslovnosti nahradit souhláskami měkkými -d', -t', -n' (*ne-rad', nešramoť tolik!, zastíň!*). A obdobně platí, že když na konci slovesného základu stojí těžko vyslovitelná skupina souhlásek, připojuje se k takovému základu kvůli snazší výslovnosti -i: *oni tisknou – tiseň!, oni začínou – začni!, oni odvodní – odvodni!* Umíme-li správně vytvořit tvary rozkazovacího způsobu v jednotném čísle, nebývá pro nás problematické vytvořit i tvary množného čísla: *piš! – pište!, braň! – braňte!, maluj! – malujte!, kup si! – kupte si!* Snad jen cizincům může činit potíže při tvoření tvarů rozkazovacího způsobu v množném čísle hlásková alternace -i- > -e-/-é- například *čti! – čtěte!, neškádl! – neškáďte!*

Podle toho, co jsme si až doposud o tvoření tvarů rozkazovacího způsobu řekli, je nám všem jasné, že rozkazovací způsob od slovesa *dorazit* (jímž jsme dnes začali) má správně znít *doraz!, dorazte!*, protože tvar třetí osoby množného čísla přítomného času zní *oni dorazí*. Jenže pan ředitel čelí na vývěse tvar *doraže!* Je to možné? Lze od slovesa *dorazit* vytvořit a použít takový tvar? Četl-li jej pan ředitel na oznámení o neformální třídní akci, pak asi ano. Ovšem zcela jiná je otázka, zda je to skutečně správný tvar rozkazovacího způsobu od slovesa *dorazit*.

Odpověď je jednoznačná a nekompromisní: není. Jasně a zřetelně jsme si dnes vložili pravidla pro tvoření tvarů rozkazovacího způsobu. A mezi nimi nebyla žádná zmínka o alternativě souhlásek z – ž či o něčem podob-

ním. Přesto se takto zakončené tvary někdy v naší komunikaci objevují: *ne-vraž do tobo – vož to pořádně – nepokaž to – přiblaš se – nevyraž si zuby místo správného nevráz do tobo – voz to pořádně – nepokaž to – přiblaš se – nevyraž si zuby*. Můžeme se s nimi skutečně setkat, ale jen v mluvené řeči a vždy to jsou jen tvary nespisovné. Je tomu tak proto, že nás mohou, nepřemýšlíme-li příliš o tom, co říkáme, a nechceme-li ani mluvit hezky česky, že nás mohou scestně ovlivňovat tvary trpného přičestí (*doražen*), přídavného jména (*doražený*) nebo podstatného jména slovesného (*doražení*). Ale tak tomu není. Mezi těmito správnými tvary a tvary rozkazovacího způsobu rozhodně není žádná analogie či mluvnická stejnost.

Údivu pana ředitele se už tedy zajisté nedivíme. A sami si nyní určitě také dáme pozor na tvary rozkazovacího způsobu.

Sečteno a podtrženo I

Tentokrát si v jazykovém koutku všimneme tvarů trpného rodu (tzv. pasiva). Všichni s nimi máme, jak se zdá podle vašich telefonátů a dopisů, nějaké problémy. Někdy se potýkáme s jejich tvořením, jindy jsme v rozpacích nad jejich používáním. Shrnu to, sečteno a podtrženo – i trpný rod si zaslouží naši pozornost. Protože však podle vašich ohlasů jde o dva různé problémy, i když jsou vlastně „z jednoho hrnce“, budeme je řešit odděleně. Dnes si vezmeme na paškál jenom tvoření tvarů trpného rodu v češtině, druhý problém, o užití těchto tvarů v konkurenci s tvary přídavných jmen, si zase necháme na jindy.

Odkud by asi tak bylo nejjednodušší ten uzel začít rozplétat? No přece od slovesa, protože trpný rod je samozřejmě jeho záležitostí. A vezmeme to pěkně od kraje, jak si to ještě pamatujeme ze školy. Slovesné tvary, které vyjadřují osobu, číslo a způsob, nazýváme tvary určitými, ty tvary, které tyhle mluvnické významy nevyjadřují, pak analogicky nazýváme tvary neurčitými. Neurčité tvary nevyjadřují tedy osobu, číslo a slovesný způsob, zato vyjadřují jmenný rod, číslo, ale také časový poměr k ději vyjádřenému určitými slovesnými tvary. K neurčitým tvarům pak patří infinitiv, přechodníky (přítomný a minulý), přičestí minulé a přičestí trpné. No a o něm si právě dnes chceme povídat.

Základem našeho vyjadřování je především vztah mezi původcem děje a mluvnickým podmětem. Je-li původce děje v pozici podmětu (*Dnešní lid*), užíváme sloveso ve tvaru činném (*čte*), jestliže však původce děje byl z místa mluvnického podmětu odsunut (*Dnešní jazykový koutek byl napsán Jaroslavem Novákem*), použijeme ve svém vyjádření trpný rod, tak zvané opisné pasivum (*byl napsán*). To bývá vytvořeno z tvaru slovesa *být* a tvaru přičestí trpného: *dosud nejsem nasycen, nejsi nasycen, není nasycen, nejste nasyceni, nejsou nasyceni* (podobně je tomu i v rodě ženském a středním: *nejsem nasycena, nejsi nasycena, není nasycena, nejste nasyceny, nejsou nasyceny; nejsem nasycena, nejsi nasycena, není nasyceno, nejste nasycena, nejsou nasycena, nejsi nasycena*). Analogicky lze pak tvořit pomocí odpovídajících tvarů slovesa *být* také budoucí čas (*budu nasycen*), minulý čas (*byl jsem nasycen*), přítomný podmiňovací způsob (*byl bych nasycen*), pasivní infinitiv (*být nasycen*), ba dokonce i pasivní způsob rozkazovací (*buď připraven*; *Pochválen buď Pán Ježíš Kristus*).

Trpné přičestí lze v češtině tvořit jen od sloves předmětových, což jsou taková slovesa, která k doplnění svého významu nutně potřebují předmět na nich závislý (*byl připraven na něco, nasycit někoho, natlouct někomu*). U těchto sloves tvoříme tvary trpného rodu od jejich minulého kmene tak, že po odtržení l-ového zakončení přidáme k minulému kmeni ve shodě se jmenovým rodem a číslem koncovky *-en, -ena, -eno, -eni, -eny, -ena (upéct–upekl–upěčen)*, jestliže minulý kmen je zakončen na souhlásku (*nést–nesl–nesen*) nebo na samohlásku *-i (utvořit–utvořen)*. U tohoto typu tvoření tvarů přičestí trpného může docházet k různým hláskovým alternacím kmenových souhlásek (*omastit kaši – kaše byla dobře omastěna; narodit se – kde jste narozen?*). Druhý způsob tvoření tvarů přičestí trpného využívá zakončení *-t, -ta, -to, -ti, -ty, -ta*, a to u sloves typu *minout, kryt, začít*. Rovněž tento způsob je doprovázen různými hláskovými proměnami – zatímco se u sloves typu *minout* střídá slabika *-nou-* v infinitivním kmeni se slabikou *-nu-* v přičestí trpném (*posunout–posunut*), u sloves typu *kryt* se proměňuje délka samohlásek (*vypít všechno víno – všechno víno bylo vypito; bit nezdrábného syna – nezdrábný syn byl bit; vylít vodu – s vodou bylo z vanyčky vylito i dítě*). No a právě tady v hláskových obměnách je jeden z těch zádrhelů, které nám působí rozpaky. To je totiž tak: u některých sloves 2. třídy existují obojí tvary, které však bývají významově odlišeny: *knihla byla tištěna ještě v 18. století* × *dar demonstrantů byl stále víc a víc tisknut pod podloubí, násilník byl policii*

zatčen × *kolík* byl pevně zatčen do bočního trámu; byl udán svým komplicem × *nejpší* byl nejdříve prstěn touto lopatou.

„Zdá se mi to komplikované. Nebylo by jednodušší,“ ptal se Františka kolega, který za mým přítelem přišel s žádostí o vysvětlení, „kdybychom na ten trpný rod raději zapomněli a přestali jej používat?“

„Ani náhodou,“ odvětil František, „umíš si představit, o kolik výrazových možnostech bychom přišli? Jak bys pak chtěl třeba vyjádřit rozdílnou skutečnost, že *zedníci sice už na parcele stavěli lešení, ale tvůj vysněný dům bude teprve v příštím roce zedníky stavěn*?“

A měl pravdu. Tvary trpného přičestí nejsou za prvé nijak složité a za druhé je v řeči potřebujeme právě kvůli vyjádření vztahů mezi činitelem děje a mluvnickým podmětem. Ostatně i v dnešním jazykovém koutku jsme tvary trpného přičestí (i mimo příklady) používali. Vzpomínáte si: *bylo vytvořeno; původce děje byl odsunut; tento způsob je doprovázen; minulý kmen je zakončen; tvary bývají významově rozlišeny*.

Snad bylo dnes vše řádně objasněno (abychom byli styloví), vysvětlelo a přečteno. Snad.

Sečteno a podtrženo: první z problémů s přičestím trpným máme zdárně za sebou.

Sečteno a podtrženo II

V dnešním jazykovém koutku se ještě vrátíme k opisným tvarům trpného rodu, k pasivu. Posledně jsme si povídali o mluvnických významech trpného rodu, o jejich tvoření a o jejich funkcích, vzpomínáte si? Dnes se zaměříme na dvě jiné věci: jednak si něco povíme o konkurenci mezi tvary trpného rodu a tvary přídavných jmen v běžné komunikaci, jednak se znovu zastavíme u jedné změny kmenové souhlásky při tvoření některých tvarů trpného přičestí.

V závěru minulého jazykového koutku o přičestí trpném jsme si uváděli-li příklad *tvůj vysněný dům bude teprve zedníky stavěn*. Připomínáme si jej dnes i proto, že někteří z vás se mě telefonicky ptali, proč nemohou říct *dům bude teprve zedníky stavěný*? Mohou si tvary *stavěn* a *stavěný* konkurovat? Můžeme je zaměňovat? Jaký je mezi nimi rozdíl? Jen v tom –ý na konci? Ne, rozdíl je podstatný.

Tvar *starvěn* vnímáme v našem vyjadřování jako slovesnou, tedy dějovou záležitost (to jenom původce děje byl, jak jsme si posledně vysvětlovali, odsunut z místa mluvnického podmětu), zatímco tvar *starvěný* je zpřídavněnou podobou pasiva v tak zvané stavové konstrukci. Ne tedy už děj, nýbrž stav.

A proč k takovému nahrazování dochází? Inu asi proto, že jsou si oba tvary dost podobné, protože se z formálního hlediska liší vlastně skutečně jen tím jedním grafickým znakem (*starvěn* × *starvěný*, *choválen* × *choválený*, *kontrolován* × *kontrolovaný*), a pak možná i proto, že některým mluvčím může připadat zakončení tvarů přičestí trpného jako knižní, ačkoli tomu tak vůbec není.

Chceme-li být ve svém vyjadřování logičtí a dbáme-li na přesné vyjadřování našich myšlenek a vztahů, měli bychom rovněž umět trpná přičestí ve svých projevech řádně využívat. Svěvolná proměna děje na stav totiž zrovna nesvědčí o preciznosti našeho logického uvažování, byť se s touto záležitostí setkáváme v současnosti dost často.

On je tu ale ještě jeden zádrhel, který trpným přičestím komplikuje v našich ústech jejich existenci. Tím je měkčení kmenové souhlásky při tvoření tvarů trpného přičestí. Proti sobě totiž stojí dvě poměrně silné slovesné skupiny: tu první tvoří slovesa, která patří v první slovesné třídě ke vzoru *nese (nést, pást, vězt, třást)*, ta při tvoření tvarů trpného přičestí kmenovou souhlásku neměkčí (*v čele průvodu byl nesen velký transparent; odsouzenec byl vezen na popravčí káře; dobytek byl pasen na obecních pozemcích*), zatímco slovesa, která patří ve čtvrté slovesné třídě ke vzoru *prosí*, kmenové souhlásky měkčí. Tak souhláska *-t-* se měkčí na *-š-* (*obobacen, oplacen, zablácen*), *-d-* na *-z-* (*blazen, brazen*), *-s-* na *-š-* (*hašen, blášen, kvašen*), *-z-* na *-ž-* (*obroženi, zkaženi*), *-š-* na *-šť-* (*zjištěn, puštěn*). Někdy jsou však už možné i novější podoby beze změny kmenové souhlásky: *řazen – řádně, zmrazen – ale mražená káva, čistěn – čistěn; samec byl vykleštěn – cesta byla prokleštěna* a podobně. Ale pozor! Tyto souhláskové změny se netýkají tvarů rozkazovacího způsobu. V nich k měkčení nedochází. Říkáme tedy: *pros!*, *blas se!*, *nehas, co tě nepálí!* A rovněž sloveso *pomocť* má tvary rozkazovacího způsobu bez měkčení: *pomoz!*, *pomozme!*, *pomozte!* A nijak jinak!

„Ach jo, Františku,“ povzděchl si kolega mého přítele, kvůli němuž jsme vlastně celý výlet do české mluvnice za pasivy uskutečnili, protože on první přišel s konkrétním dotazem o tvarech přičestí trpného, „myslíš, že se tohle všechno mohu někdy správně naučit užívat? Vždyť já mám už teď pocit, že se v tom natolik ztrácím, jako bych český vůbec neuměl.“

„Ale ne, nebuď pesimista, tak tomu není. Chce to jen trochu přemýšlení o tom, co říkáme a jak to říkáme. Na prvním místě nejsou pravopisná pravidla, ale logika našeho přemýšlení, abychom se totiž skutečně dokázali vyjadřovat hezky česky.“

Myši, potkani a jiní drobní ptáci

Sousedův Matěj, jinak výborný žák základní školy, si přinesl z přírodopisu nedostatečnou. Jeho rodiče se nejdříve divili, po synově vysvětlení se ale bujaře rozesmáli. „Cože jsi to řekl?“ Matěj totiž zapomněl při vyučování dávat pozor a na přímou učitelčinu otázku kvůli nepřítomnému pohledu právě jemu adresovanou „Kdo ještě patří k hrabavým ptákům?“ rychle a bez rozmyslu vyhrkl: „Smec.“ No a bylo to. Třída se bavila, paní učitelka se začmuřila. Matěj dostal nedostatečnou a nádavkem si vyslechl před třídou monolog zpochybnující jeho inteligenci. Pětka mu ani tak moc nevadila, tu si přistě opraví, horší to bylo s tím komentářem. Normálně by nad tím taky mávl rukou, ale bylo to před Šárkou, no znáte to. Rodiče to přestáli a jen tak bokem si povzděchl: „Ach, ta puberta! Co se asi ještě dozvíme.“

Až potom to byla jen historika k pousmání. Jenže když se z rozhlásového vysílání dozvíte, že „*vyjř lovtí myši, potkany a jiné drobné ptáky*“, začnou vám v hlavě, a neříkejte, že ne, klíčit aspoň otazníky. Mezi námi dospěláky se tohle může?

Tohle byla chyba obsahová, nápadná a snadno odhalitelná. Stejně závažné jsou však i naše chyby jazykové, kterých se dopouštíme. Co byste například řekli výpovědi, kterou jsem si tentokrát pro změnu vypsál z Hradeckých novin: „*Hmyz, který na ni usedne, jí podráždí chlupy, které jsou umístěny na okrajích listů, se sklóní a hmyz uvězní*.“ Nelíbí se vám? Máte pravdu, mně také ne. Její autor se proti správnému českému vyjadřování provinil hned dvakrát. Jednak neobratně umístil téměř vedle sebe dvě vedlejší věty začínající stejným vztazným zájmenem *který* (*který na ni usedne – které jsou umístěny na okrajích listů*), za druhé pak k takto rozvinutému podřadnému souvětí připojil ještě dvě hlavní věty (*sklóní se – hmyz uvězní*), takže souvětí jako celek nabytím na objemu ztěžklo a stalo se méně přehledným. A to se právě stalo osudným autorovi, který si vůbec nevsimnul, že v této části